

AZƏRBAYCAN BOYAKARLIĞININ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Xülasə

Məqalədə çoxəsirlik incəsənətimizin ən qədim dövrlərdən başlayaraq inkişaf mərhələləri qeyd edilmişdir. Həmçinin məqalədə tarixilik prinsipi və xronoloji ardıcılıq gözlənilmiş, əsasən təhlil metodundan istifadə olunmuşdur. Qaya təsvirləri Abşeron yarımadasında, Ordubad yaylaqlarında, Kəlbəcər dağlarında tapılmış qaya təsvirləri bu rayonlarda yaşamış qədim insanların qoyub getmiş olduğu dəyərli mədəniyyət və incəsənət abidələridir. Qədim dövr ərzində ölkəmiz ərazisində müxtəlif mərhələlərdə yaranan ilk dövlətlər Manna, Midiya, Atropatena, Albaniya ərazisində saray və məbəd memarlığının inşasının geniş vüsət alması ona gətirib çıxarır ki, monumental boyakarlıq bu tip tikililərin interyer tərtibatının ayrılmaz elementinə çevrilir VII əsrin ortalarında Azərbaycanın yeni yaranmış ərəb imperiyasının - İslam mədəniyyətinin tərkibinə daxil edilməsi ona gətirib çıxarır ki, bir çox digər Şərqi ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycan ərazisində də canlı məxluqların – insanların, heyvanların, quşların təsvirinə qoyulan qadağa boyakarlıq sənətində uzun müddətli bir durğunluğun yaranmasına səbəb olur. Memarlıq abidələrinin tərtibatında isə həndəsi və nəbati ornamentlər aparıcı rol oynamağa başlayır. Yalnız XII əsrin sonu – XIII əsrin əvvəllərində Yaxın Şərqi kitab sənətinin geniş təşəkkül tapıb inkişaf etməsi ona gətirib çıxarır ki, ölkəmiz ərazisində də boyakarlıq sənətinin mühüm sahələrindən biri olan kitab illüstrasiyasının - miniatür sənətinin yüksək inkişaf etməsinə zəmin yaratmışdır. Boyakarlıq tariximizin öyrənilməsi göstərir ki, qədim dövr və orta əsrlərdə həmçinin müasir dövrümüzdə mövcud olmuş istedadlı sənətkarlar Yaxın Şərqi və dünya mədəniyyətini zənginləşdirən bir sıra qiymətli sənət nümunələri yaratmışlar. Hazırda dünyanın məşhur muzeylərində toplanan, ümumdünya sənət tarixinin səhifələrində şərəfli yer tutan bir çox nadir əsərlər Azərbaycan incəsənətinin orijinal simasını, özünəməxsus bədii-estetik mövqeyini müəyyənləşdirir.

Açar sözlər: Təbriz rəssamları, Azərbaycan incəsənəti, Təsviri sənət

AZƏRBAYCAN RƏSİM SANATININ GƏLİŞİM AŞAMALARI

Özet

Çalışmada eski dönemden bu yana Azərbaycan sanatının gelişim aşamaları incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve tarih kronolojik sırayla verilmiştir. Kaya tasvirleri Azerbaycan'ın Abşeron yarımadasında, Ordubad yaylası ve Kelbecer dağlarında bölgede yaşayan eski insanlara tarafından miras olarak bırakılan kültürel ve sanatsal anıtlardır. Antik çağdan itibaren ortaya çıkan Manna, Midiya, Atropatena ve Albanya devletlerinde saray ve tapınakların yaygın olarak inşa edilmesi sonucu duvar resimlerinin gelişimi sağlanmıştır. 7. Yüzyılın ortalarından Azerbaycan'ın Arap Krallığına katılmasıyla İslam kültürü gelişmiş ve bununla insan hayvan tasvirleri yasaklanmıştır. Bu durum resim sanatında durgunluk yaşanmasına yol açmıştır. O dönem geometrik ve bitkisel süslemeler mimari yapılarda kullanılmaya başlamıştır. Yakın Doğu'da kitap süslemelerinin gelişimi etkisini Azerbaycan'da da ortaya koymuş ve minyatür sanatının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çalışmada Azerbaycan resim sanatını tarihsel açıdan ele alırken eski dönemlerden bu yana dünya ve Orta Doğu kültürü ve sanatına değerli eserler ortaya koyulduğu bulgulanmıştır. Günümüzde Azerbaycan ressamlarının eserlerinin müze ve koleksiyonlarda yer alması Azerbaycan sanatının özgün imajını, kendine özgü sanatsal ve estetik konumunu tanımlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tebriz sanatçıları, Azerbaycan resim sanatı, Güzel Sanatlar.

Giriş

İnsanların qədim dövrlərdə qayalar üzərində həkk etdikləri rəsmlər müxtəlif metod və materiallardan istifadə edərək çalışdıqlarını göstərir. Bədii yaradıcılıq üçün heyvan qanı, heyvan piyi müxtəlif gil növləri və kömür qarışığından həmçinin cizma vasitələrindən istifadə edərək işləmişdilər. Qədim insanların qaya üstü rəsmləri bizlərə həyatlarında baş verən hadisələri izah edir. Ən ibtidai rəsmlər insanın xarici görünüşündən tutmuş onun həyat tərzinə, məişət həyatının necə olduğunu çox aydın şəkildə göstərir. Əbədi olaraq daş qayalar üzərinə həkk edilmiş bu sənət abidələri onları yaradan rəssamların yaşadıkları, duyduqları və gördükləri anları əbədləşdirmək istədiklərinin göstərir. Dünyanın müxtəlif ölkələrində rast gəlinən nadir sənət abidələrinin günümüzdə qədər gəlib çatması və onların öyrənilməsi elmi təhlillərinin aparılması ən öndə gələn işlərdən biridir (Васильевский, 1983, s.18.). Qədim sivilizasiyaların aşkarlandığı ərazilər çoxdur lakin bu ölkələrin bir neçəsini qeyd etmək istərdim: Braziliyada Serra da Kapivara milli parkı, Liviyada Tadrart- Akakus ərazisi, Fransada Şove mağarası, Avstraliyada Kakadu milli parkı, Bolqariyada Maqura mağarası, Argentinada Kueva-de las-Manos mağarası, Monqolstanda İnsan dağlıq ərazisi, Hindistanda Madxiya-Pradeş əyalətində Mezolit dövrünə aid 500 yaxın insan məskəni günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Bu adları çəkilən qədim sivilizasiya yaşayış məskənləri Pallolit, Neolit, Enolit, Mezolit və tunc dövrlərini əhatə edir. Azərbaycan rayonlarında tapılmış mağaralar ibtidai və ən qədim insan məskənlərinin olduğunu sübut edir. Belə abidələr Qazax rayonunda Aveydağda tapılmış iki mağara Füzuli şəhərinin

yaxınlığındakı Azıx mağarası həmçinin Abşeronda, Naxçıvanda, Qobustanda, Gədəbəydə və başqa yerlərdə qədim dövrlərə aid abidələr aşkarlanmışdır. Cəmiyyətin inkişaf etməsi ilə bərabər incəsənətində inkişaf etməsi sivilizasiyaların bir-birini əvəz etməsi ilə yanaşı rəssamlıq sənətində yüksəlməsinə zəmin yaratmışdır. Qaya təsvirlərinin müxtəlif dövrlərdə müxtəlif məqsədlərə xidmət etdiyi şübhəsizdir. Lakin təsvirlər hansı ideallara əsasən yaranırsa yaransın, həmişə qədim rəssamın bacarığından bədii təfəkkürünün, yaradıcılıq fantaziyasının qüvvətli və ya zəif olmasından aslı olaraq, müasirlərimizə incəsənət əsəri kimi çox və ya az təsir göstərir (Kerimov və Əfəndiyev, Rzayev, Həbibov, 1992 s. 22.23).

Məqsəd

Məqalədə Azərbaycan rəssamlığının tarixi inkişaf mərhələlərini araşdırmaq. Azərbaycanın dünya incəsənətinə verdiyi töhfələr kontekstindən dəyərləndirmək, qədim dövrlərdən günümüze qədər gəlib çatan sənət nümunələrinin bədii yerini və önəmini müəyyənləşdirmək, həmçinin Azərbaycan rəssamlıq tarixinin ənənələrini yaşadan rəssamların tarixi və müasir mövzulara həsr olunan üslub xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Azərbaycan Boyakarlığının İnkişafı

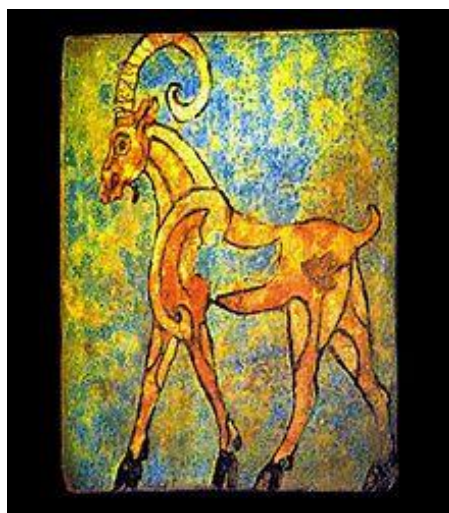
Azərbaycan incəsənəti xalqımızın tarixi və mədəni irsi qədər qədim və zəngindir. Dövrümüze kimi gəlib çıxmış, müxtəlif dövr və mərhələlərdə ərsəyə gətirilmiş çoxsaylı müxtəlif maddi mədəniyyət nümunələri və onların qalıqları bədii irsimizin nə qədər zəngin olduğunu təsdiqləyir və sübut edir. Xalqımızın incəsənətinin geniş tədqiqi onu deməyə əsas verir ki, memarlıq və dekorativ-tətbiqi sənətlər ilə yanaşı, onun aparıcı sahələrindən biri məhz təsviri incəsənət – boyakarlıq olmuşdur.

Qobustan qayalıqlarından (“Böyükdaş”, “Kiçikdaş”, “Cingirdağ”, “Şonqardağ”, “Şıxqaya” və “Daşqışlaq” adı verilmiş qayalardan) və Abşeronun Şüvəlan qəsəbəsindən, Ordubad yaylaqlarından və Kəlbəcər dağlarından tapılmış, müxtəlif mənalar kəsb etmiş və rollar oynamış qaya təsvirləri – petroqliflər xalqımızın boyakarlıq sənətinin nə qədər qədim köklərə malik olduğunu və hələm ibtidai dövrdə onun həyatında nə qədər mühüm rol oynadığını təsdiqləyir (Şəkil 1). Bu petroqliflər vasitəsi ilə müasir dövrdə biz ulu əcdadlarımızın dünya görüşü, adət-ənənələri, məşğuliyyəti, həyat tərzini və s. geniş məlumat əldə edirik (Kerimov və Əfəndiyev, Rzayev, Həbibov 1992).

Şəkil 1: Qobustan qaya rəsmi. Bakı.

Artıq b.e.ə. I minillikdən başlayaraq b.e. VII əsrinin ortalarına - Azərbaycan ərəblər tərəfindən işğal olunduğu dövrə kimi, ölkəmiz ərazisində boyakarlıq aparıcı rol oynayır. Belə ki, vurğulanan dövr ərzində ölkəmiz ərazisində müxtəlif mərhələlərdə yaranan ilk dövlətlər -Manna, Midiya, Atropatena, Albaniya ərazisində saray və məbəd memarlığının inşasının geniş vüsət alması ona gətirib çıxarır ki, monumental boyakarlıq bu tip tikililərin interyer tərtibatının ayrılmaz elementinə çevrilir (Şəkil 2) (Kerimov və başqaları, 1992).

Şəkil 2. Manna E.Ə. 716 - 650 İzirtu xarabalıqlarından aşkarlanmış şirəli keramik lövhə.

VII əsrin ortalarında Azərbaycanın yeni yaranmış ərəb imperiyasının - İslam mədəniyyətinin tərkibinə daxil edilməsi ona gətirib çıxarır ki, bir çox digər Şərq ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycan ərazisində də canlı məxluqların – insanların, heyvanların, quşların təsvirinə qoyulan qadağa boyakarlıq sənətində uzun müddətli bir durğunluğun yaranmasına səbəb olur. Memarlıq abidələrinin tərtibatında isə həndəsi və nəbati ornamentlər aparıcı rol oynamağa başlayır (Əfəndi, 2007, s. 80-101).

Yalnız XII əsrin sonu – XIII əsrin əvvəllərində Yaxın Şərqdə kitab sənətinin geniş təşəkkül tapıb inkişaf etməsi ona gətirib çıxarır ki, ölkəmiz ərazisində də boyakarlıq

sənətinin mühüm sahələrindən biri olan kitab illüstrasiyasının - miniatür sənətinin yüksək inkişaf etməsinə zəmin və şərait yaranır.

Orta əsrlərdə Azərbaycan boyakarları miniatür sənətində müstəsna nailiyyətlər əldə etmiş və ümumdünya incəsənəti xəzinəsinə əbədi daxil olmuş şah əsərlər vermişlər. Azərbaycan ərazisində miniatür sənətinin təşəkkülü XIII əsrin əvvəllərinə, onun çiçəklənmə mərhələsi isə XVI əsrə təsadüf edir (Cəbrailoğlu, 2009). Təbriz miniatür məktəbinin erkən mərhələsinin tədqiq olunmasında “Vərqa və Gülşə” (XIII əsrin əvvəlləri), Əlaəddin Cəvayninin “Monqolların tarixi” (1290), “Mənafi əl heyvan” (1297) və Rəşidəddinin “Cami-ət-təvarix” (1307-1314) adlı əlyazmalara çəkilmiş miniatürlər böyük əhəmiyyət və dəyər kəsb edir. Artıq XIV əsrdə Təbriz rəssamları gəlmə təsirləri yerli ənənələrlə birləşdirmə yolu ilə yeni üslub, yeni obrazlı ifadə vasitələri yaradırlar. Nəzərdən keçirdiyimiz dövrdə Təbriz rəssamlarının yeni üslub axtarışları apardığını təsdiqləyən əlyazmalar içərisində “Böyük Təbriz şahnaməsi”nin, 1333-cü il Sankt-Peterburq “Şahnamə”sinin və bir sıra digər məşhur əlyazmaların miniatürləri böyük dəyər kəsb edirlər.

Artıq XV əsrdə tam müstəqil bədii məktəb kimi formalaşan Təbriz miniatür məktəbi Bakıda, Şamaxıda, bir sıra Orta Şərq mərkəzlərində (Herat, Şiraz) miniatür sənətinin inkişafına mühüm və əsaslı təsir göstərmişdir. Təsadüfi deyil ki, məşhur Alman alimi V. Şults Təbriz miniatür məktəbini yüksək qiymətləndirərək onu bir çox digər – Herat, Mərv, Buxara və s. miniatür məktəblərinin inkişafına səmərəli təsir göstərmiş “Ana məktəb” adlandırmışdır. XV əsrdə Təbriz miniatür məktəbinin təsiri altında Azərbaycanın başqa mədəni mərkəzlərində də miniatür sənəti inkişaf edir (Ziyadxan Aliyev və Aslan Khalilov, 2013). Bu dövr Təbriz miniatür məktəbinin səciyyəvi üslub xüsusiyyətlərini özündə dolğun əks etdirən əlyazmalar içərisində 1445-ci il Sankt-Peterburq “Şahnamə”si və 1468-ci il Şamaxı “Antologiya”sı böyük dəyər kəsb edir (Şəkil 3).

Şəkil 3. Mirzə Əli. Xəmsə “Xosrov və Şirin”. Təbriz miniatür məktəbi.

Səfəvilər dövləti yarandıqdan sonra, Təbriz Azərbaycanın əsas siyasi və iqtisadi mərkəzinə çevrilir. Bu səbəbdən XVI əsrdə Təbrizdə Azərbaycan memarlığı və DTS ilə yanaşı, miniatür məktəbi də yeni yüksəliş və inkişaf mərhələsi yaşayır. Bu dövrdə Soltan Məhəmməd, Ağa Mirək, Mir Müsəvvir, Mirzə Əli, Müzəffər Əli, Mir Seyid Əli, Mir Zeynalabdin, Siyavuş bəy, Fərrux bəy, Məhəmmədi, Sadiq bəy Əfşar, Əli Rza Təbrizi, Şahqulu, Vəlican kimi istedadlı miniatürçü rəssamlar çalışmışlar. Miniatür sənətimizin ən yüksək inkişaf mərhələsini təşkil edən XVI əsrdə yaşayıb fəaliyyət göstərmiş bu rəssamlar Azərbaycan boyakarlığını ümumdünya miqyasına çıxarmış və incəsənətimiz tarixində ona şərəfli yer qazandırmışlar.

XVI əsr Azərbaycan miniatür məktəbinin bədii üslub xüsusiyyətlərinin tədqiq olunmasında Arifin “Quy və çovqan” (1524, Sankt-Peterburq), “Şahnamə” (1524, Sankt-Peterburq), “Zəfərnəmə” (1525, İstanbul), “Cami-ət-təvarix” (1529, Sankt-Peterburq), “Şahnamə” (1537), Nizaminin “Xəmsə” (1539-43), “Lavayeh” (1570-71), “Gərşəspnamə” (1573) əlyazmalarına çəkilmiş miniatürlər, o cümlədən müstəqil vərəqlər üzərində yerinə yetirilmiş miniatürlər və portretlər böyük rol oynayırlar.

XVI əsrin sonu və XVII əsrin əvvəllərində artıq boyakarlığın inkişafında müəyyən durğunluq izlənilir. Müharibələr, daxili ziddiyyətlərin kəskinləşməsi, vergilərin yenidən çoxalması və s. boyakarlığın inkişafına mənfi təsir göstərir.

XVII əsrdən başlayaraq, Azərbaycan ərazisində qədim köklərə malik olan monumental boyakarlıq özünün ikinci doğuluşunu yaşayır. Belə ki, əgər XII-XVI ə.ə. memarlıq abidələrinin bəzəyində əsasən, kaşı tətbiq olunurdusa, sonrakı mərhələlərdə

onları get-gedə boyakarlıq nümunələri əvəz etməyə başlayır. Belə ki, XVIII-XIX ə.ə. Şəkiddə, Şuşada, Qubada, habelə Lahıc və Həzrə kəndlərində inşa edilmiş memarlıq abidələrinin tərtibatında divar rəsmlərinə geniş müraciət olunmuşdur. Azərbaycan divar rəsmlərinin naxışları, əsasən, bitki aləmindən götürülmüş, müəyyən formalarda stilizə edilmiş dekorativ xüsusiyyət daşıyan motivlərdən yaradılırdı. Azərbaycan divar rəsmləri öz rəng müxtəlifliyi ilə fərqlənmişlər. Ən çox təsadüf edilən tünd və açıq-qırmızı, çəhrayı, tünd və açıq-yaşıl, abı, tünd və açıq-qəhvəyi, sarı və s. rənglər olmuşlar.

Adətən Azərbaycan ərazisində divar rəsmləri mürəkkəb kompozisiyada verilirdi. Belə ki, böyük divar adətən müxtəlif formalı kiçik səthlərə bölünürdü, hansılarda ki tağ, haşiyə, göl, taxça, və s. formalarda, nəbatat və yaxud heyvanat aləmindən götürülmüş motivlərdən ibarət rəsmlər yerləşdirilirdi(Əfəndiyeva, 2010).

Dövrümüzdə kimi gəlib çıxmış divar rəsmlərində nəbati motivlərdən müxtəlif kollara, sərvi və çinar ağaclarına, lələ, qərənfil, qızıl gül, zanbaq, nar gülü və s., heyvanat və quş aləmindən ən çox bülbül, tovuz quşu, tutuquşu, ceyran, maral və s. təsvirlərinə təsadüf olunur. Bəzi hallarda ov və müharibə səhnələrinə, Nizami əsərlərinə çəkilmiş səhnələrə də rast gəlinir. Bütün bu təsvirlər çox vaxt məharətlə işlənmiş miniatürləri xatırladır.

XVIII - XX əsrin əvvəlləriAzərbaycan monumental boyakarlığının tədqiq olunmasında dünya şöhrətli Şəki xan sarayı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, onda şəbəkə, gəc, oyma, kaşı və s. ilə yanaşı, divar rəsmlərindən də bacarıqla istifadə edilmişdir. Sarayı bəzəyən divar rəsmləri 3 dövrdə çəkilmişdir. Birinci dövr divar rəsmləri XVIII əsrin 2-ci yarısında Usta Abbasqulu, ikinci dövr divar rəsmləri XIX əsrin ortalarında Usta Qəmbər Qarabaği və onun şagirdləri – qardaşı Səfər və oğlu Şükür, üçüncü dövr rəsmlər isə XX əsrin əvvəllərində Şamaxılı Əliqulu və Qurbanəli tərəfindən yerinə yetirilmişlər(Aliyev və Xəlilov, 2013).

Şəki xan sarayında təsvir edilmiş əksər rəmzi məhəbbət səhnələri klassik poeziyadan və musiqidən götürülmüş motivləri xatırladır. Tağ və taxça formalı səthlər üzərində müxtəlif gül və quş təsvirləri, tavanda isə böyük bir xalını xatırladan ornamental rəsmlər çəkilmişlər. Divar səhnələrinin aşağı hissəsində, içərisində ov və müharibə səhnələri əks edilmiş başqa bir haşiyə tamamlayır. Bu çoxfiqurlu səhnələr miniatür təsvirlərini xatırladır (Şəkil 4).

Şəkil 4. Şəki Xan Sarayı..İkinci mərtəbənin kiçik otağının frizində ov səhnəsi Usta Qənbər XVIII əsr.

Bu dövrdə Şəkiddə başqa bir evin divarları rəssam Firuz tərəfindən yerinə yetirilmiş nəbatî naxışlar, bu divarların aşağı hissələrindəki dördkünc taxçalar isə, Nizaminin “Xosrov və Şirin”, “Yeddi gözəl” və “Leyli və Məcnun” poemalarına çəkilmiş rəsmlər ilə bəzədilmişlər.

Şəki Xan sarayında ərsəyə gətirilmiş divar rəsmlərinə bənzər boyakarlıq əsərləri XIX əsrin ikinci yarısında Şuşa şəhərində Usta Qənbər Qarabaği və onun şagirdləri tərəfindən yaradılmışdır.

XVIII-XIX ə.ə. Azərbaycan ərazisində ornamental divar rəsmləri ilə yanaşı, süjetli və portret divar rəsmləri də geniş yayılmışdır. Süjetli divar rəsmlərinin dövrümüzdə kimi gəlib çıxmış ən mühüm nümunələri Usta Qənbər Qarabaği tərəfindən Şəki Xan sarayının frizlərində çəkdiyi təsvirlərdir. Belə ki, Şəki Xan sarayının 2-ci mərtəbəsindəki iri salonu bəzəyən haşiyə təsvirlərinin bir qismi İran-Türkiyə müharibələrinə - döyüş səhnələrinə həsr olunmuşdur. Bu təsvirlər müharibənin bütün dəhşətlərini açıb göstərir.

Portret divar rəsmlərinə Ordubad rayonun yaşayış evlərində təsadüf olunur. Belə ki, Vənənd kəndində, yaraşlıq evlərdən birində, pəncərənin yan tərəf divarlarında ayaq üstə dayanmış gənc qız və oğlan portretləri təsvir edilmişdir.

Beləliklə, XVIII-XIX əsrlər divar rəsmlərində, hələm zəif şəkildə olsa da, bəzi yeni keyfiyyətlər – realizm əlamətləri meydana çıxır, təcridcən qüvvətlənir və inkişaf edir (Aliyev və Xəlilov, 2013).

XIX əsrdə Azərbaycan ərazisində monumental ilə yanaşı, dəzgah boyakarlığı sahəsində də mühüm nailiyyət və uğur qazanılır. XIX əsr dəzgah boyakarlığında formalaşan realist xüsusiyyətləri bu dövrün görkəmli sənətkarları olmuş Mirzə Qədim İrəvaninin (portret janrı), Mir Möhsün Nəvvabın (portret janrı) və Xurşidbanu Natəvanın (mənzərə janrı) yaradıcılığında izləmək mümkündür (Aliyeva Önen, 2019, s.18).

Adları yuxarıda vurğulanan rəssam və sənətkarların yaradıcılığının tədqiqi onu deməyə əsas verir ki, onlar XIX əsrin ikinci yarısı Azərbaycan boyakarlığına realist

xüsusiyyətlər gətirmiş və getdikcə onları inkişaf etdirərək təkmilləşdirmişlər. XX əsrin əvvəllərində isə bu xüsusiyyətlər yeni ictimai şəraitdə tam yeni keyfiyyətli realist sənətin yaranması üçün zəmin yaratmışlar.

XX əsrin ilk onillikləri, yəni Azərbaycanda 1920-ci ildə Sovet hakimiyyəti qurulduğu dövrə kimi, onun ərazisində dəzgah boyakarlığının inkişafı Əzim Əzimzadənin və Bəhruz Kəngərlinin məhsuldar fəaliyyəti və yaradıcılığı ilə bağlı olmuşdur (Əfəndi, 2007, s.210). Öz məhsuldar yaradıcılığı ilə onlar Azərbaycan təsviri sənətində realizmin əsasını qoymuşlar, onda yeni bir dövr açmışlar, onu qabaqcıl ideya və ictimai məzmunla, yeni bədii forma və janrlarla, təsvir vasitələri ilə zənginləşdirmişlər (Şəkil 5).

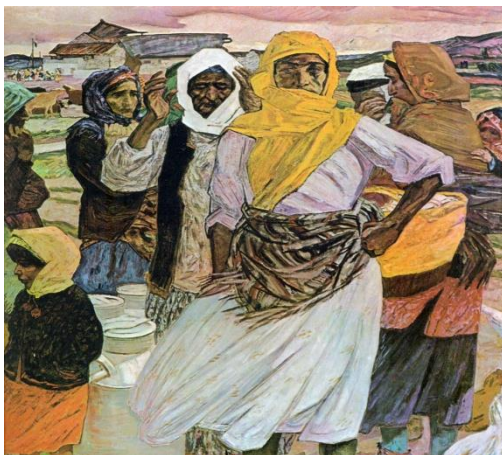
Şəkil 5.Bəhruz bəy Kəngərli. “Qaçqın qadın”.1920. Kağız sulu boya 77x53.

Sovet hakimiyyəti bərqərar olduqdan sonra Azərbaycanda keçmiş bədii irsin ən gözəl ənənələrinə əsaslanan, öz formasına, janrlarına və ideya-məzmununa görə novator səciyyə daşıyan yeni tipli realist incəsənət bərqərar olur (Cəbrayılloğlu, 2009, s. 53).

1920-ci ildə Respublikamızda yeganə peşəkar təhsil ocağının – Bakıda Dövlət Rəssamlıq məktəbinin açılması Azərbaycan təsviri sənətinin inkişafında müstəsna rol oynamışdır. Görkəmli satira ustası Əzim Əzimzadənin rəhbərliyi altında bu məktəbdəneçə-neçə nəsil istedadlı gənc rəssam təhsil almışdır. Məktəbin yetirmələri hələ təhsil illərində respublikamızın mədəni həyatının müxtəlif sahələrində fəallıq nümayiş etdirmişlər (Əfəndi, 2007, s. 203).

1920-30-cu illərdə Azərbaycanda çalışmış istedadlı rəssamlar içərisində Ə. Əzimzadənin, gənc rəssamlardan İ. Axundovun, Ə. Rzaquliyevin, H. Mustafayevin, S. Salamzadənin, T. Tağıyevin, Q. Xalıqovun, K. Xalıqovun, S. Şərifzadənin, H. Haqverdiyevin, S. Bəhlulzadənin, B. Əliyevin, M. Abdullayevin, B. Mirzəzadənin və s. Yaradıcılığı böyük diqqət doğurur. Bu dövrdə Azərbaycan ərazisində çalışan rəssamlar əsasən portret, mənzərə, tarixi və məişət janrlarına müraciət etmişlər (Советский Художник, 1978)

Böyük Vətən müharibəsi dövründə bütün çətinliklərə, rəssamların bir çoxunun cəbhəyə getməsinə baxmayaraq, Azərbaycan boyakarlığı bu dövrdə də öz şərəfli inkişafını davam etdirir (Şəkil 6). Rəssamlarımız bu dövrdə əsasən xalqımızın tarixi keçmişindən götürülmüş səhnələrə, arxada fədakarcasına çalışaraq, cəbhəyə yardım göstərən insanların əməyini, məişətini, arzu və istəklərini əks etdirən tabloları, cəsur döyüşçülərin və məşhur mədəniyyət xadimlərinin portretlərinə müraciət etmişlər. Bu dövrdə məhsuldar fəaliyyət göstərmiş istedadlı rəssamlarımız içərisində M. Abdullayevin, S. Şərifzadənin, B. Mirzəzadənin, T. Tağıyevin, S. Salamzadənin və s. adlarını xüsusən vurğulamaq lazımdır (Əfəndiyeva, 2010, s. 340).

Şəkil 6. Mikayil Abdullayev. 1941-ci ilin iyunu 1964-1965.

Böyük Vətən müharibəsinin qələbəsindən sonra başlanan dinc quruculuq dövrü – 1950-1980-cı illər Azərbaycan təsviri sənətinin əsl yüksəliş dövrü sayılır. Bu dövrdə görkəmli Azərbaycan rəssamları Ümumittifaq miqyasında, habelə Vətənimizin hüdudlarından xeyli uzaqlarda böyük şöhrət qazanmışlar. Məhz XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan boyakarlığında novatorluq meyli güclənmiş, üslub axtarışları və fərdi ifadə tərzlərinin rəngarəngliyi üçün geniş imkanlar açılmış, milli kolorit parlaq şəkildə təzahür etmişdir (Aliyeva Önen, 2019, s.43). Nəzərdən keçirdiyimiz dövrdə, kütlələrin ideya-bədii tərbiyəsində yaxından iştirak edən Azərbaycan rəssamlarının əsərləri, ardıcıl olaraq respublika, Zaqafqaziya və Ümumittifaq sərgilərində nümayiş etdirilirdi.

XX əsrin ikinci yarısı Azərbaycan rəssamlığı üçün rus və qərb mədəniyyətinə, eləcə də milli ənənələrə müraciət səciyyəvidir. Bunu həmin mərhələdə Azərbaycan boyakarlığını təmsil etmiş bir çox istedadlı rəssamın -S. Bəhlulzadənin, M. Abdullayevin, T. Salahovun, Ə. Məmmədovun, B. Mirzəzadənin, B. Əliyevin, H. Məmmədovun, A. Abdullayevin, Q.Seyfullayevin, N. Əbdürrəhmanovun, A. Cəfərovun, N. Qasımovun, T. Sadıqzadənin, D. Kazımovun, T. Tağıyevin, T. Nərimanbəyovun, S. Şərifzadənin, H. Zeynalovun, S. Haqverdiyevin, T. Cavadovun, M. Mircavadovun, qadın rəssamlardan V. Səmədovanın, M. Rəhmanzadənin, R. Topçubaşovanın və s. izləmək mümkün idi. Adları vurğulanan rəssamların əksəriyyəti qısa müddət ərzində milli boyakarlığımızda öz sözünü demiş, boyakarlıq dilinin individuallığı ilə fərqlənən gözəl əsərlər ərsəyə gətirmişlər (Kərimov və başqaları, 1992).

1990-cı illərin əvvəllərində Sovet imperiyası parçalandıqdan və Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra milli boyakarlığımız yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyur. XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəlləri müstəqil Azərbaycan dövlətinin incəsənət və mədəniyyətinin inkişafında milli boyakarlığımız özünəməxsus, şərəfli yeri tutur (Şerəfxanova, 2010). Məhz bu dövrdən başlayaraq Qərb incəsənətinə böyük inteqrasiya baş verir. Əksər gənc nəsə aid rəssamlar öz yaradıcılığında abstraksionizm, modernizm və s. üslublara müraciət edir (İbrahimov, 2013). Yaşlı və orta nəsəl rəssamlar isə öz yaradıcılığında əsasən realistik ənənələri qoruyub saxlayır. Bununla yanaşı, bəzi rəssamların yaradıcılığında orta əsr - miniatür ənənələrinə müraciət baş verir. Bununla yanaşı, bəzi milli rəssamların yaradıcılığında müxtəlif üslubların sintezinə də təsadüf olunur (Önen və İnam Karahan, 2019).

Nəticə

Müasir dövrdə Milli boyakarlığımızı layiqincə təmsil edən, müxtəlif nəsillərə aid edilən rəssamlar içərisində Siruz Mirzəzadənin, Arif İsayevin, Cəlil Hüseynovun, Akif Kazımovun, Altay Sadıqzadənin, Əlövsət Əliyevin, Həsənağa Məmmədovun, Asif Rzayevin, Eldar Qurbanın, Vaqif Ucatayın, Arif Mərdanovun, Arif Həsənovun, Kamal Əhmədin, Fərman Qulamovun, Mais Ağabəyovun, Nazim Bəykişiyevin, İsa Məmmədovun, İlham Ənvəroğlunun, Əbülfəz Fərəcoğlunun, Mansur Cəfərovun Mərdan İsgəndərovun, Teymur Tağıyevin, Sakit Məmmədovun, Teymur Rzayevin, Namiq Məmmədovun və bir çox digərlərinin adlarını xüsusən vurğulamaq lazımdır.

Şəkil 7. Fərman Qulamov. Mənzərə. kətan yağlı boya 90×110, 2007.

Belə nəticəyə gələ bilərik ki, bütövlükdə, dövrümüzə kimi gəlib çıxmış çoxsaylı monumental və hazırda Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyində, Rusiya, Avropa və Dünya ölkələrinin muzeylərində və şəxsi kolleksiyalarda saxlanılan Azərbaycan rəssamlarının çoxsaylı dəzgah boyakarlıq əsərləri onu deməyə əsas verir ki, uzun və şərəfli inkişaf yolu keçmiş Milli boyakarlığımız xalqımızın tarixi inkişafının hər bir mərhələsində layiqli və şərəfli yer tutmuş və onun mədəniyyətinin, incəsənətinin, dünya görüşünün formalaşmasına və inkişaf etməsinə böyük təsir göstərmişdir (Şəkil 7). Azərbaycan rəssamlarına gələcəkdə yeni-yeni yaradıcılıq uğurları və Milli boyakarlığımızı dünya səviyyəsi və miqyasında layiqli səviyyədə təmsil etmələrini arzulayıram.

Ədəbiyyat

Aliyev, Z. və Khalilov, A. (2013). *The Art of Azerbaijan. Fine Art Decorative Applied Art, Architecture*. Baku, Letterpress publishing house.

Aliyeva Önen, L. (2019). *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Resim Sanatı ve Yeni Sanat Yaklaşımlarının Sanat Eğitimi Yansımaları*. Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Cəbrailoğlu, O. (2009). Çağdaş Azərbaycan rəsim sanatında minyatür etkileri, Selçuk Üniversitesi, *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dərgisi*, Sayı: 27, s.51-69.

Əfəndi. R. (2007). *Azərbaycan incəsənəti*. Bakı : Şərq- Qərb.

Əfəndiyeva, N.T. (2010). 2.5.13. XX əsr Azərbaycan mədəniyyəti. M. Manafova, N. T. Əfəndiyeva, və S. A.Şahhüseynova, (Ed.). *Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi*, Qrifli Nəşriyat, s. 352-355

İbrahimov, E. (2013). *Azərbaycanın milli təsviri sənəti*. National Fine Arts of Azerbaijan, A4 Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd.Şti , İstanbul -2013.

Kərimov, K., və Əfəndiyev, R., Rzayev N., Həbibov N. (1992). *Azərbaycan incəsənəti*. Bakı: Işıq.

Önen, L.ve İnam Karahan, Ç. (2019). Çağdaş Azərbaycan sanatının gelişim aşamaları. *İdil*. 59 :s. 877-889.

Васильевский, Р.С. (1983). *Пластика и рисунки древних культур. Первобытное искусство*, Новосибирск.

Şərəfxanova, Y. (2010). Müasir dövrdə Azərbaycan incəsənəti. Bakı Universiteti Turizm İşinin Təşkili və İdarə Edilməsi Fakültəsi, Muzeşünaslıq-Diyarşünaslıq Bölümü, (Baklavı Desertasiyası). Bakı.

Советский Художник. (1978). *Изобразительное Искусство Азербайджанской ССР*.